

अंतरंग -

- गर्ल्स गेनिंग ग्राऊंड
  - ✓ किशोरवयीन मुलींमध्ये सृजनशीलता विकसित होण्यासाठी आणि नवीन व्यवसाय सुरु करण्यासाठी जव्हारमध्ये नवा कार्यक्रम
  - ✓ कल्पनाच्या आयुष्यातील सकारात्मक बदल - केसस्टडी
- फूड डायव्हर्सिफिकेशन प्रकल्प - एक आढावा
- संगणक सहाय्यित प्रौढ साक्षरता कार्यक्रम - साक्षरता कार्यक्रमातील पहिल्या वर्गाचे परीक्षण आणि आरोग्य व पोषण जाणीव जागृती कार्यक्रमाच्या बेसलाईनमध्ये आढळलेले मुद्दे

आजपर्यंत

जीजीजी प्रकल्पाची अंमलबजावणी करणाऱ्या सहयोगी संस्था दुसऱ्या टप्प्याचे नियोजन करताना

गर्ल्स गेनिंग ग्राऊंड :- प्रकल्पाच्या प्रगतीचा आढावा घेण्यासाठी आणि पुढच्या टप्प्याचे नियोजन करण्यासाठी भविष्य अलायन्स आणि संबंधित सहयोगी भागीदार संस्थांची एक एकत्रित बैठक २८ एप्रिल २००९ रोजी नासिकला 'वचन' संस्थेच्या कार्यालयात घेण्यात आली. सर्वच सहभागी सदस्यांनी प्रकल्पातील चालू असलेल्या उपक्रमांची, केसस्टडीज, आढावे आणि त्यांना कशा प्रकारे सामोरे गेले, याची माहिती सांगितली. बहुतेक सर्व गटांचा दुसरा अभ्यासक्रम जूनअखेर पूर्ण होईल. फक्त मुंबईचा अभ्यासक्रम ऑगस्टमध्ये पूर्ण होईल. पहिल्या टप्प्यातील प्रेरकांच्या निवडीची प्रक्रिया, प्रशिक्षण सत्रे, आश्रमशाळांतील काम, शासनाकडून मिळालेले सहकार्य या सर्वांमधून जे शिकायला

मिळाले त्यामुळे पुढच्या टप्प्याला स्वरूप मदत होणार आहे. सध्या काम करत असलेल्या भागांतून बाहेर पडणे आणि पहिल्या टप्प्यातील सहभागी मुलींना आवश्यक ती मदत करण्याचे नियोजन आता संस्था करीत आहेत. दुसऱ्या टप्प्याचे नियोजन चालू आहे. मागच्या अनुभवामुळे हा टप्पा अधिक गतीने पूर्ण होईल, अशी अपेक्षा आहे.

जीजीजी प्रकल्प :- किशोरवयीन मुलींमध्ये सृजनशीलता विकसित होण्यासाठी आणि नवीन व्यवसाय सुरु करण्यासाठी जव्हारमध्ये नवीन कार्यक्रम

अत्तर बनविणे

चित्रे रंगविणे

रेखाटणे

'बायफ मित्र'ने ८ व ९ मे २००९ रोजी ठाणे जिल्ह्यातील जव्हार तालुक्यातील किशोरवयीन मुलींसाठी चित्रकला, हस्तकला, काचेवर चित्रकला, जर्दोजी काम, रांगोळी आणि अत्तर बनविणे इ. गोष्टींचे वेगवेगळे पैलू शिकवण्यासाठी, एक कार्यशाळा आयोजित केली होती. ह्या कार्यशाळेचा उद्देश फक्त त्यांची कौशल्ये विकसित करणे एवढ्यापुरता मर्यादित नसून, कार्यशाळेतून मिळालेल्या ज्ञान व कौशल्याचा वापर त्यांनी उत्पन्न मिळविण्यासाठी करावा, असा आहे.

प्रशिक्षण कार्यशाळेला तज्ञ मार्गदर्शक म्हणून श्री. संजय गडे यांना निमंत्रित करण्यात आले होते व वेगवेगळ्या गोष्टी बनवण्याबरोबर त्यांच्या पध्दती, मालाची गुणवत्ता, मालाचे वेष्टन, गुणवत्ता टिकवणे, उत्पादनाची किंमत निश्चिती आणि त्याची विक्री या सर्व गोष्टींवर कार्यशाळेत भर देण्यात आला होता. बायफ मित्रचे विभाग प्रमुख श्री. बी. बी. भोसले यांचे हस्ते मुलींना पारितोषिक वितरण करण्यात आले.

मुलींना प्रोत्साहन देण्यासाठी अशा प्रकारचा कार्यक्रम हाती घेतल्याबद्दल भविष्य अलायन्सतर्फे 'बायफ मित्रचे' आभार!

‘घेऊ भरारी’ प्रकल्पातील सहभागी कल्पनाच्या आयुष्यात सकारात्मक बदल

कल्पना जानू राठड ही ठाणे जिल्हयाच्या जद्दार तालुक्यातील धानोशी गावात रहात होती. अकरावीत शिकत असताना शाळा सोडून तिने वसईला स्थलांतर केले आणि ती कुटुंबाच्या उत्पन्नास हातभार लावू लागली . तिचे वडील गवंडीकाम करतात, आई स्वयंसहायता गटाची सदस्य आहे. तिला दोन मोठ्या बहिणी आहेत व दोन लहान भाऊ आहेत. दोन्ही बहिणींची लग्ने झाली आहेत.

वसई मध्ये ४-५ महिने राहिल्यावर ती गावी परतली आणि तिने ‘घेऊ भरारी’ प्रकल्पात नाव नोंदवले. ती नियमितपणे सत्रांना उपस्थित रहाते. सत्रांमधील चर्चांमधील आणि खेळांमधील सहभागामुळे तिची उत्सुकता वाढली आहे.

तिच्या शिक्षणात पडलेल्या खंडाचा ती आता विचार करते आहे. आपल्या गावातच राहून , दुसऱ्यांच्या शेतात काम करायचे आणि गावातल्या मुलांना शिकवायचे, तिने ठरवले आहे . आपला विचार / निर्णय तिने आपल्या पालकांना सांगितला असून त्यांची परवानगी तिला मिळाली आहे. एक शिक्षिका बनून, ज्या मुलांना शाळेत जाता आले नाही, त्यांना शिकविण्याचे स्वप्न ती पहाते आहे.

कल्पनात झालेला महत्वाचा बदल म्हणजे ती तिचे निर्णय स्वतः घेऊ शकते आणि ते पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करते.ज्या मुली शिक्षणापासून वंचित आहेत, त्यांना शिकविण्यास तिने सुरुवात केली आहे. जीजीजी मध्ये सहभागी झाल्यावर तिने शिक्षिका बनण्याचे स्वप्न बघितले, ज्याचा तिने आधी विचारही केला नव्हता .- रश्मी , बायफ मित्र

फूड डायव्हर्सिफिकेशन प्रकल्प - एक आढावा

भागीदार संस्था प्रकल्पाचा एकत्रित आढावा घेताना

आय.सी.डी.एस्. , ताज , आय.एच. एम.ए., राजमाता जीजाऊ माता बाल आरोग्य आणि पोषण कार्यक्रम, युनिसेफ, एस.ए.एम.टी., टी.आय.एस.एस., ए.डब्ल्यू .टी.सी. आणि भविष अलायन्स या सर्वांच्या प्रतिनिधींनी एकत्रितपणे एप्रिल २००९ मध्ये प्रकल्पाचे गुणात्मक परीक्षण केले.आधीच निश्चित केलेले निर्देशांक , बेसलाईनमध्ये प्रत्यक्ष निरीक्षणाला तून मिळालेली माहिती आणि प्रकल्पाच्या शेवटी केलेला गुणात्मक सर्व्हे या सर्वांवर आधारित आढावा घेण्यात आला.

जिल्हयातील अंगणवाड्यांमधील पोषक आहारात विविधता आणणे आणि दर्जामध्ये मोठ्या प्रमाणावर सुधारणा घडवून आणणे, हा या प्रकल्पाचा उद्देश होता.

महत्त्वाचे निष्कर्ष पुढील प्रमाणे :- आहारातील विविधता (पूरक पोषक आहारात दिल्या जाणाऱ्या पदार्थांचे प्रकार) – जिल्हयातील अंगणवाडी केंद्रामधून दिल्या जाणाऱ्या पदार्थांमध्ये दर आठवड्याला दोन ते सहा विविध प्रकारचे पदार्थ एवढी वाढ झाली आहे. हया प्रयोगामुळे जिल्हा पातळीवरील आय.सी.डी. एस. कार्यक्रमाला मिळालेली गती आणि अधिकाऱ्यांचा वाढलेला उत्साह बघून जिल्हयाचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि जिल्हाधिकारी यांनी, सर्वच केंद्रांनी आठवड्याला सहा वेगवेगळे पदार्थ द्यावेत, असे त्या केंद्रांना बंधनकारक केले आहे. ० ते ३ वर्षे वयोगटातील मुलांसाठी सहा आणखी पदार्थांची ओळख करून द्यायचे आय.सी.डी.एस. ने ठरविले आहे. आधीच्या सहा पदार्थात सुधारणा करून, तीन ते सहा वर्षे वयोगटासाठी सहा पदार्थांचा आणखी एक संच बनविण्यात आला आहे. आय.एच.एमच्या आचाऱ्यांनी पदार्थ बनविण्याचे जे प्रशिक्षण घेतले , त्यातून हया बदलाला गती मिळाली. अशा तऱ्हेने प्रकल्पामुळे, बनविल्या जाणाऱ्या पदार्थात पुष्कळ प्रमाणात विविधता आली आहे.

पदार्थांची रुचकरता आणि चव :-एकूणातच पदार्थांची रुची आणि चव यामध्ये लक्षणीय सुधारणा दिसून येत आहे. सर्व केंद्रात दोन वेळा आहार दिला जातो – सकाळी एकदा आणि दुपारच्या वेळेस दुसऱ्यांदा. सकाळी दिला जाणारा आहार, गरम, चविष्ट आणि सुवासिक असतो. पदार्थ

रुचकर बनविण्यासाठी त्यात कढीपत्ता , कोथिंबीर , शेंगदाणे, कांदा व मेथीचा वापर केला जातो. बहुसंख्या केंद्रांत हे अन्न स्टोव्हर गरम राहण्यासाठी ठेवलेले असले तरी दुपारी कोमटच होते. आता बहुतेक केंद्रांत नवीन पदार्थ- वरण, भात आणि डाळ चिकल्या दिला जातो, जो मुलांना स्वूप आवडतो. मसालेभात कोरडा होत असल्याने मऊ असणे आवश्यक आहे, हे आता लक्षात आले आहे. आता काहीच अन्न उरत नाही (बेसलाईनच्या वेळेस ४२% केंद्रात काही अन्न उरत नव्हते . त्या तुलनेत आता ९०% केंद्रांत अन्न उरत नाही.) म्हणून एकंदरीत जेवणाची रुची व चव यात लक्षणीय सुधारणा झाल्याचे दिसून आले आहे.

वैयक्तिक स्वच्छता व स्वैपाकातील स्वच्छता :- वैयक्तिक स्वच्छता व स्वैपाक बनवतानाच्या वेळेसची स्वच्छता यात बेसलाईन व प्रकल्पाच्या शेवटी केलेल्या सर्व्हेच्या वेळेस फारसा फरक दिसून येत नाही. ही गुंतागुंतीची व बदलत जाणारी प्रक्रिया असल्याने अनेक गोष्टी एकाच वेळेस घडून येणे वागणुकीसाठी आवश्यक असल्याने , बदलाची नोंद घेणे कठीण आहे. केंद्रांमध्ये स्वच्छते बाबत जाणीवजागृती आणि स्वच्छतेच्या सवयीची माहिती ह्यात एकूणात वाढ झालेली दिसते. भांडी घासणे, अन्न झाकून ठेवणे, नीटनेटकेपणा, मुलांचे हात धुणे, मुलांनी चमच्याने स्वाणे, स्वच्छ ताटल्यांत जेवण देणे, मुलांची नखे कापलेली असणे, अशा गोष्टी बहुसंख्य केंद्रात निरीक्षणांती आढळून आल्या. शेवटी केलेल्या डेटा कलेक्शनमध्ये आढळले की ९५% स्वयंसहायता गट सदस्य जेवण बनविण्यापूर्वी जेवणाची भांडी साबणाने घासत आहेत. प्रकल्पाच्या सुरुवातीला हे प्रमाण ३२% एवढेच होते . पाण्याचा तुटवडा लक्षात घेता हे प्रमाण लक्षणीय आहे असे म्हणावे लागेल . जेवण झाल्यावर भांडी धुण्याचे प्रमाण ३२% वरून ६९% वर गेले आहे. पाण्याची कमतरता आणि भांडी घासण्याची जागा हा अनेक केंद्रांना भेडसावणारा प्रश्न असून त्यामुळे भांडी घासण्यावर परिणाम होतो असे लक्षात आले आहे.

जेवण बनविण्याची पध्दत व प्रक्रिया :- साधारणपणे भाज्या जेवण बनविण्यापूर्वी पण कापल्यानंतर धुतल्या जातात. बहुतेकवेळा जेवण उकडून बनविले जाते .बहुतेक गावात अंगणवाडी कार्यकर्त्यांना मुलांना द्यायचे माप माहिती आहे त्यामुळे स्वयंसहायता गटांना आदल्या दिवशीच्या हजेरीनुसार किती किलो जेवण बनवायचे ते सांगतात. प्रत्येक मुलासाठी किती डाव जेवण बनवायचे ते अंदाजाने ठरवले जाते. त्याच वेळेस मुलांनी पुन्हा स्वाणे मागितल्यास ते वाढलेही जाते . ह्या वरून असे लक्षात येते की पोषक तत्वाचे प्रमाण आणि मुलांना पुरेशा प्रमाणात जेवण मिळेल हे निश्चित करणे ह्या बाबीत प्रकल्पामुळे फारसा बदल घडून आला नाही.

आढावे आणि शिकवण :-

- ऑक्टोबर ते मे या कालावधीत मुलाबाळांसह सहा-सहा महिन्यांसाठी होणारे स्थलांतर हा या कार्यक्रमातील मोठा अडथळा आहे.
- स्वयंसहायता गटास शासकीय कोषागाराकडून मिळणाऱ्या पैशात होणाऱ्या दिरंगाईमुळे या गटसदस्यांचा उत्साह मावळतो.
- जेवणातील विविधता आणणाऱ्या जिल्ह्याच्या बंधनकारक आदेशाने दिल्या जाणाऱ्या पदार्थात पुष्कळ सुधारणा झाली.
- दिल्या जाणाऱ्या प्रशिक्षणाची गुणवत्ता शेवटच्या पातळीपर्यंत टिकून रहाणे चांगल्या प्रभावासाठी आवश्यक आहे. सबब शेवटच्या पातळीस पुन्हा पुन्हा प्रशिक्षण देणे गरजेचे आहे.त्यामुळे ह्या उपक्रमाची गती कायम राहू शकेल .

संगणक सहाय्यित प्रौढ साक्षरता कार्यक्रम :-

जाने २००९ मध्ये प्रौढ साक्षरता कार्यक्रमातील नाशिक मधील पहिल्या वर्गाचे परीक्षण स्थानिक शासकीय प्राथमिक शाळातील शिक्षकांमार्फत पार पडले. स्थानिक शिक्षकांनी प्रेरिकांच्या मदतीने प्रश्न पत्रिका तयार केल्या होत्या. एकूण ६५० किशोरवयीन मुली व प्रौढ स्त्रियांच्या पहिल्या गटापैकी २५० जणींना कामचलाऊ साक्षरता प्राप्त झाल्याचे आढळून आले. ह्या पैकी १५० जणी त्रंबक तालुक्यातील व १०० जणी पेठ तालुक्यातील आहेत. आजपर्यंत ह्या कार्यक्रमात १०६३ प्रौढ स्त्रिया व मुलींनी सहभाग घेतला आहे.

हया कार्यक्रमातील आरोग्य व पोषण कार्यक्रमाची वस्ती / गाव पातळीवर आधीच सुरुवात झाली असून, आरोग्य व पोषणासंबंधी जाणीवजागृतीबाबतच्या बेसलाईन स्टडीचे विश्लेषण तयार आहे. स्त्रिया व किशोरवयीन मुलींसाठी संगणक सहाय्यित प्रौढ साक्षरता कार्यक्रम चालू असलेल्या नाशिक जिल्ह्यातील त्र्यंबकेश्वर तालुक्यातील गावांमधील २७ विवाहित व अविवाहित स्त्रिया व मुलींमधील आरोग्य व पोषणाबाबत जाणीव जागृतीची हया बेसलाईनमध्ये माहिती घेतली गेली.

बेसलाईन अभ्यासातून निघालेले निष्कर्ष:

- १) तीन चतुर्थांश विवाहित स्त्रियांना वयाची १८ वर्ष पूर्ण होण्याआधी पहिले मूल झाले.
- २) पहिल्या तीन महिन्यात नावनोंदणी आवश्यक असल्याची माहिती १८% स्त्रियांना आहे, असे आढळून आले. ४५% स्त्रियांनी गरोदरपणाच्या चौथ्या ते सहाव्या महिन्यादरम्यान नावनोंदणी केल्याचे सांगितले. गर्भारपणाची नोंदणी करणे आवश्यक नाही असे अनेक अविवाहित मुलींना वाटते. बहुसंख्य स्त्रियांनी अंगणवाडी कार्यकर्तींकडे नावनोंदणी करायची असे उत्तर दिले.
- ३) ६२% स्त्रियांनी गरोदरपणी दोन वेळा तपासणी करणे आवश्यक आहे असे सांगितले तर ३०% स्त्रियांनी तपासणी एकदा करावी, असे सांगितले. उरलेल्यांनी तपासणीची आवश्यकता नाही, असे मत नोंदवले.
- ४) गरोदरपणामध्ये वजन तपासणे आवश्यक असल्याची माहिती ९०% स्त्रियांना आहे पण ५५% स्त्रियांनीच हिमोग्लोबिन व इतर शारीरिक तपासणीची आवश्यकता प्रतिपादन केली.
- ५) लोह व फॉलिक ॲसिडच्या गोळ्या घेण्याची आवश्यकता ९०% स्त्रियांनी तर धनुर्वात प्रतिबंधक लस टोचण्याची आवश्यकता ८२% स्त्रियांनी सांगितली.
- ६) दोन तृतीयांश स्त्रियांनी शासकीय संस्थेत बाळंतपणे होण्यास अधिक पसंती दर्शवली . मात्र प्रत्यक्षात बहुसंख्य स्त्रियांचे बाळंतपण घरीच झाल्याचे आढळून आले.
- ७) घरी जलसंजीवनी बनावण्याची पध्दत बहुतेकांना बरोबर सांगता आली नाही.
- ८) ८९% स्त्रियांनी स्तनपान हेच नवजात शिशूस घ्यायचे पहिले स्वाणे असावे असे सांगितले. जन्मानंतर एक तासाने स्तनपान करावे असे ५५% स्त्रियांचे आणि जन्मानंतर सहा तासांनी स्तनपान घ्यावे असे १८% स्त्रियांचे मत होते.
- ९) जवळपास चार पंचमांश स्त्रियांनी (८२%) मुलांना चार ते सहा महिने फक्त स्तनपानच घ्यावे असे सांगितले. इतरांनी त्यापेक्षा कमी काळ वा जास्त काळ सांगितला.
- १०) ७८% स्त्रियांनी पूरक स्वाणे चार महिन्यापूर्वी सुरु व्हावे असे सांगितले तर इतरांनी ते सहा महिन्यानंतर व्हावे, असे सांगितले.

*****